

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

37

Muzeum Krakowa

Kraków 2019

Recenzenci zeszytu 37 / Reviewers of Volume 37

Michał Baczkowski (Uniwersytet Jagielloński), Anna Bednarek (Muzeum Krakowa), Małgorzata Perdeus-Białek (Menedżerowie Jutra MOFFIN; Uniwersytet Jagielloński), Katarzyna Biecuszek (Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie), Marcin Biernat (Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków w Krakowie), Czesław Brzoza (Uniwersytet Jagielloński), Katarzyna Bury (Muzeum Krakowa), Eugeniusz Duda (Muzeum Krakowa), Joanna Gellner (Muzeum Krakowa), Grażyna Kubica-Heller (Uniwersytet Jagielloński), Zofia Kaszowska (Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie), Dawid Keller (Muzeum Śląskie), Iwona Kęder (Muzeum Narodowe w Krakowie), Kamila Kłudkiewicz (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Waldemar Komorowski (Muzeum Narodowe w Krakowie), Tomasz Koziół (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), Anna Kwiatek (Muzeum Krakowa), Elżbieta Lang (Muzeum Krakowa), Dorota Łuczak (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Katarzyna Maniak (Uniwersytet Jagielloński), Adam Mazur (Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu), Konrad Meus (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Ewa Orlińska-Mianowska (Muzeum Narodowe w Warszawie), Marianna Michałowska (Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu), Wanda Mossakowska (Stowarzyszenie Historyków Fotografii), Mateusz Niemiec (Muzeum Krakowa), Zdzisław Noga (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Piotr Nowak (Politechnika Wrocławska), Zenon Piech (Uniwersytet Jagielloński), Daria Pilch (Muzeum Krakowa), Michał Pręgowski (Politechnika Warszawska), Andrzej Rybicki (Muzeum Fotografii w Krakowie), Jacek Salwiński (Muzeum Krakowa), Beata Biedrońska-Słota (Muzeum Narodowe w Krakowie), Dorota Majkowska-Szajer (Muzeum Etnograficzne w Krakowie), Wojciech Walanus (Uniwersytet Jagielloński), Marek Więcek (Muzeum Inżynierii Miejskiej w Krakowie), Michał Wiśniewski (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie)

Adiustacja / Copy editing: Anna Biedrzycka

Tłumaczenie na język angielski / Translation into English: Maria Piechaczek-Borkowska

Projekt graficzny / Graphic Design: Monika Wojtaszek-Dziadusz

Ilustracje / Illustrations: Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Biblioteka Jagiellońska (BJ), Biblioteka Narodowa (BN), Fototeka Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu (IHS UAM), Fototeka Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego (IHS UJ), Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. W. Stefanyka, Muzeum Etnograficzne w Krakowie (MEK), Muzeum Fotografii w Krakowie (MuFo), Muzeum Krakowa (MK), Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), Muzeum Sztuki w Łodzi, Narodowe Archiwum Stanów Zjednoczonych w College Park; archiwa prywatne / private archives Jacka Szmuca, Bogdana Zimowskiego, Grzegorza Zygiera; oraz / and Katarzyna Bury, Elżbieta Firlet, Marcin Gulis, Oskar Hanusek, Uta Hanusek, Andrzej Janikowski, Tomasz Kalarus, Joanna Kunert, Anna Kwiatek, Andrzej Malik, Dorota Marta, Łukasz Michałak, Karina Niedzielska, Anna Olchawska, Daria Pilch, Daniel Podosek, Tomasz Sadko, Piotr Stefański, Henryk Świątek, Monika Topolska

ISSN 0137-3129

© Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków, 2019

Wydawca / Publisher:

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków
www.mhk.pl

www.mhk.pl/krzysztofor

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja papierowa / The periodical originally comes out in paper

Printed in Poland

Nakład: 500 egz. / An edition of 500 copies

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting: Jacek Łucki

Druk / Print: Drukarnia Legra

Redaktor / Editor:

Michał Niezabitowski

współpraca przy zeszytcie 37 / collaboration on volume 37:

Ewa Gaczoł

Rada Naukowa / Scientific Council

Zdzisław Noga – przewodniczący / President (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Antoni Bartosz (Muzeum Etnograficzne w Krakowie), Jacek Chrobaczyński (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Péter Farbaky (Budapesti Történeti Múzeum, Węgry), Jacek Gądecki (Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie), Jacek Górski (Muzeum Archeologiczne w Krakowie), Dariusz Kosiński (Uniwersytet Jagielloński), Piotr Krasny (Uniwersytet Jagielloński), Anna Niedźwiedz (Uniwersytet Jagielloński), Jacek Purchla (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie; Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie), Volker Rodekamp (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, RFN)

Komitet Redakcyjny / Editorial Committee

Marcin Baran, Monika Bednarek, Anna Biedrzycka (sekretarz / secretary), Elżbieta Firlet, Ewa Gaczoł, Piotr Hapanowicz, Zdzisław Noga, Waław Passowicz, Jacek Salwiński, Joanna Strzyżewska, Andrzej Szoka, Maria Zientara

Austro-węgierska wojskowa służba medyczna podczas I wojny światowej. Próba analizy źródła ikonograficznego – albumu dr. Mieczysława Górki

Informacje o autorze: dr, historyk, kustosz MK, Dom Zwierzyniecki, oddział Muzeum Krakowa, <https://orcid.org/0000-0003-3375-8427>

Information about the author: PhD, historian, Curator at the Museum of Kraków, Zwierzyniec House, a branch of the Museum of Kraków, <https://orcid.org/0000-0003-3375-8427>

Abstrakt: Niniejszy artykuł jest próbą zasygnalizowania wartości, jaką posiada album jako źródło do dziejów życia społecznego podczas I wojny światowej. Zaznaczyć należy, że jest to pierwsze opracowanie tego obiektu. W artykule omówiłem podstawy funkcjonowania służby zdrowia w armii austro-węgierskiej podczas I wojny światowej, a także zasady, według których powoływano do wojska ludzi posiadających wykształcenie medyczne. Przeanalizowałem strukturę zamieszczonych w albumie fotografii, starając się zestawić je w grupy pokrewnych tematycznie zespołów oraz omówić przedstawione na nich wydarzenia i miejsca wraz z próbą ustalenia, dlaczego i w jakich okolicznościach autor fotografii mógł znaleźć się w danej lokalizacji.

Armia austro-węgierska podczas I wojny światowej zorganizowała rozbudowaną sieć placówek medycznych leczących rannych i chorych żołnierzy. Problemy z przyciągnięciem lekarzy do służby wojskowej, jakie występowały już przed I wojną światową, spowodowały, że w zasadzie oparto się na zmobilizowanych do służby wojskowej cywilnych lekarzach różnych specjalności.

Album należący do dr. Mieczysława Górki, znajdujący się obecnie w zbiorach Muzeum Krakowa, jest ciekawym źródłem do dziejów I wojny światowej. Na 81 tekturowych stronach naklejono 424 zdjęcia. W większości zostały one wykonane w Krakowie w latach 1914–1918. Nieliczne wykonano w dwudziestoleciu międzywojennym. Zdjęcia z czasów I wojny światowej dokumentują realia szpitala wojskowego. Zdjęcia wykonane poza Krakowem pochodzą zasadniczo z obszaru dawnej Galicji i w większości dokumentują zniszczenia wojenne, do jakich doszło w wyniku walk w maju 1915 roku (Tarnów, Gorlice). Najbardziej egzotyczne zdjęcia dotyczą podróży dr. Antoniego Wespiańskiego. Podczas I wojny światowej służył on w szpitalach

wojskowych w Albanii i na Bliskim Wschodzie, co udokumentował fotograficznie.

Album fotograficzny dr. Mieczysława Górki posiada dużą wartość poznawczą jako opis życia codziennego w realiach toczącej się wojny.

Medical Service in the Austro-Hungarian Army during World War I. An Attempt at an Analysis of an Iconographic Source – Dr Mieczysław Górka's Album

Abstract: In the present paper I attempt to recognize the value possessed by a photo album as a source in the study of the history of social life during WWI. It should be noted that the present analysis is the first-ever study of the artefact in question. The paper discusses the fundamentals of the functioning of health service in the Austro-Hungarian army during WWI, as well as the rules of conscription into the army for persons with medical education. I have analysed the structure of the photographs included in the album, grouping them into thematic sets and discussing the places and events presented in them; I have also made an attempt to determine why and in what circumstances the authors of the photographs could have found himself in the given locations.

The Austro-Hungarian army during WWI organized an extended network of medical centres to provide health care to its injured and ill soldiers. The problems with attracting doctors to military service that arose already prior to WWI resulted in the fact that the army basically had to rely on civilian doctors of different specialities that had been called up to military service.

The album that belonged to Dr Mieczysław Górka which is currently in the holdings of the Museum of Kraków is an interesting source of knowledge on the history of WWI. On its 81 cardboard pages 424 photographs are stuck. The majority of them were taken in Kraków in the years 1914–1918, and only a few date from the interwar period. The photographs from the times of WWI document the reality of a military hospital. The photographs that were taken outside of Kraków mostly come from the

former Galicia region, and generally document the war damage which resulted from the fights that took place in the May of 1915 (in Tarnów and Gorlice). The most exotic of the pictures are connected with the travels of Dr Antoni Wępański. Dr Wępański served in military hospitals in Albania and the Middle East during WWI, which he documented photographically.

The photo album of Dr Mieczysław Górka is an object of great value for research as a visual description of everyday life in the reality of war.

Słowa kluczowe: I wojna światowa, armia austro-węgierska, służba medyczna, lekarze wojskowi, szpitale wojskowe, Galicja, Kraków

Keywords: World War I, Austro-Hungarian army, medical service, military doctors, military hospitals, Galicia, Kraków

Wstęp

Służba w armii austro-węgierskiej objęła podczas I wojny światowej znaczną część mieszkańców Galicji. Armia w realiach wojny pozycyjnej i w zasadzie totalnej angażowała całe społeczności, zaś lekarze byli grupą zawodową niezbędną do jej prawidłowego funkcjonowania. Służba zdrowia, jako strategiczna *de facto* grupa zawodowa, bardzo szybko została włączona w ramy austro-węgierskiej maszyny wojennej. Lekarze i pielęgniarki byli mobilizowani do służby w szpitalach przyfrontowych, a także do obsadzenia licznie powstających podczas wojny szpitali i instytucji przeprowadzających rehabilitację żołnierzy rannych i chorych, a umieszczonych w głębi państwa.

Doskonałą dokumentacją życia lekarzy w mundurach austro-węgierskich oraz codziennych realiów wojny, często w ich najbardziej makabrycznych aspektach, jest album fotograficzny dr. Mieczysława Górki¹ znajdujący się w zbiorach Muzeum Krakowa.

Niniejszy artykuł jest próbą zasygnalizowania wartości, jaką posiada album jako źródło do dziejów życia społecznego podczas I wojny światowej. Zaznaczyć należy, że jest to pierwsze opracowanie tego obiektu. W artykule omówię podstawy funkcjonowania służby zdrowia w armii austro-węgierskiej podczas I wojny światowej, a także zasady, według których powoływano do wojska ludzi posia-

dających wykształcenie medyczne. Przeanalizuję strukturę zamieszczonych w albumie fotografii, starając się zestawić je w grupy pokrewnych tematycznie zespołów, a następnie postaram się omówić przedstawione na nich wydarzenia i miejsca wraz z próbą ustalenia, dlaczego i w jakich okolicznościach autor fotografii mógł znaleźć się w danej lokalizacji. Spróbuję w końcu wykazać, jak dużą wartość poznawczą niesie analiza zgromadzonego w albumie materiału ikonograficznego.

Opis obiektu

Album o sygnaturze MHK-Fs13946/IX został podarowany Muzeum Krakowa przez rodzinę Mieczysława Górki w 1997 roku. Album o wymiarach 34,5 × 28,1 cm składa się z 81 tekturowych stron z naklejonymi na nie 424 zdjęciami. Oprawiony jest w płótno w kolorze szarym. Grzbiet albumu wykonano z czerwono-brązowej skórki, jest wytarty i lekko podniszczony. Strony albumu wykonano ze sztywnej tekturki w kolorach czarnym, złotym i różowym. 12 stron wewnątrz albumu jest pustych. Zdjęcia w większości zostały wykonane w sposób amatorski, jedynie dwa zrobiono z całą pewnością w atelier fotograficznym². Odbitki fotograficzne są różnej wielkości, od 4,5 × 6 cm aż po 21,5 × 17 cm. Są mocno przyklejone, co uniemożliwia sprawdzenie, czy zostały opisane na ich odwrotnej stronie. W albumie brak śladów kleju na wolnych powierzchniach, wskazujących, że znajdowały się tam zdjęcia. Oznacza to, że album jest kompletny. Podpisy do zdjęć zostały umieszczone w większości przypadków na paskach papieru naklejonych poniżej lub obok zdjęcia. Część tych pasków odkleiła się od podłoża. Podpisy na paskach wykonano na maszynie do pisania. W albumie znajdują się dwa paski z podpisami odseparowane od podłoża, przy opracowywaniu obiektu nie podjęto się próby dopasowania tych podpisów do zdjęć. Relatywnie niewielka część zdjęć została opisana odręcznie na samym zdjęciu lub obok niego, przy czym część podpisów wykonano w tym samym czasie co zdjęcie, zaś te, które identyfikują dr. Górkę, ewidentnie zostały dopisane później. 30 zdjęć posiada podpisy odręczne na lub obok zdjęcia. Cztery zostały opisane maszyną do pisania bezpośrednio na fotografii. Przy 28 brak podpisu. 24 kolejne mają wspólne podpisy. Większość zdjęć jest czytelna, jedynie nieliczne wyblakły.

¹ Właściciel albumu (autor zdjęć?) został zidentyfikowany przez pracowników Działu Fotografii Krakowskiej Muzeum Krakowa dzięki analizie ksiąg adresowych z dwudziestolecia międzywojennego. W albumie występuje jedynie w odręcznych podpisach jako „dr Górka”. Identyfikacja wydaje się tym pewniejsza, że Mieczysław Górka występuje w opisach uroczystości związanych z funkcjonowaniem I Szpitala Epidemicznego w Krakowie w czasie I wojny światowej. W lipcu 1915 r. pojawia się jako student medycyny i jedna z osób podpisanych na rygrafie wręczonym o. Laetusowi Bernatkowi z okazji jego jubileuszu. Nazwisko Górki pojawia się tam wraz z kilkoma innymi także występującymi w albumie, tj. z dr. Leopoldem Arztem, dr. Janem Frączkiewiczem, dr.

Ludwikiem Grabczykiem, Piotrem Modestem Klačką, dr. Ludwikiem Motyłą i dr. Antonim Wępańskim. 28 października 1915 r. już jako rygorystant medycyny Górka wygłosił okolicznościowy wiersz podczas pożegnania dotychczasowego komendanta szpitala, dr. Leopolda Arzta. „Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca, s. 1–2; „Nowości Illustrowane” 1915, nr 46, s. 6–7, il. na s. 8.

² Numery inw. MHK-Fs13946/IX-304, MHK-Fs13946/IX-353. Zdjęcia zostały wykonane w tarnowskim zakładzie fotograficznym Tadeusza Mroczkowskiego, na co wskazują charakterystyczne elementy tła i wyposażenia zakładu, zgodne z analogiami znajdującymi się w zbiorach Muzeum Okręgowego w Tarnowie.

Dr Mieczysław Górka, nr inw. MHK-Fs13946/IX-93

Austro-węgierska wojskowa służba medyczna

Służba sanitarna armii walczącej podczas I wojny światowej nie doczekała się w polskiej literaturze naukowej kompleksowego opracowania. Polscy naukowcy skupiali się jedynie na funkcjonowaniu służby zdrowia w Legionach Polskich, a także – w mniejszym stopniu – w innych

polskich formacjach wojskowych walczących u boku zaborczych armii³. Tymczasem większość Polaków posiadających wykształcenie medyczne została zmobilizowana do armii zaborczych, w tym zwłaszcza armii austro-węgierskiej. O organizacji i funkcjonowaniu służb medycznych armii austro-węgierskiej przed i podczas I wojny światowej w języku polskim nie powstała dotąd żadna synteza. Dotychczasowe publikacje posiadają walor co najwyżej przyczynkowski lub kwestie służb medycznych traktują jedynie jako element większej całości⁴. Nieco lepiej przedstawia się sytuacja z literaturą niemieckojęzyczną. Z pomocą przychodzą jednak zachowane archiwalia, których analiza w przyszłości może umożliwić stworzenie kompleksowego opracowania tego zagadnienia⁵.

Organizacja służby medycznej w armii austro-węgierskiej przed i podczas I wojny światowej opierała się na sieci stałych szpitali w miastach garnizonowych. Podczas działań wojennych sieć stacjonarnych szpitali była uzupełniana o placówki mobilne, rozmieszczane w bezpośrednim zapleczu frontu. Dodatkowo na zapleczu (zarówno w strefie tzw. etapów, jak i w głębi państwa) organizowano liczne szpitale mające pomieścić rosnącą liczbę rannych i chorych żołnierzy. Oprócz szpitali ogólnych powstawały także wyspecjalizowane – powiedzieć można – kliniki, zajmujące się leczeniem np. schorzeń okulistycznych lub chorób zakaźnych.

W 1914 roku na terenie Austro-Węgier istniało 27 szpitali garnizonowych w ramach armii wspólnej. Dodatkowo wojskowe służby medyczne dysponowały 11 leczniczymi zakładami kąpielowymi, 13 oficerskimi domami uzdrowiskowymi austriackiego Towarzystwa Białego Krzyża⁶ oraz pięcioma domami inwalidów wojskowych. Pamiętać należy także o tym, że wszystkie jednostki wojskowe szczebla pułku i samodzielnego batalionu posiadały na swoich etatach lekarzy. W praktyce obsadzali oni szpitale wojskowe umiejscowione w garnizonach, w których stacjonowały poszczególne pododdziały. W zależności od wielkości garnizonu

³ Konopka Adrian: *Bezpieczeństwo sanitarne wojsk. Polskie formacje wojskowe w Rosji (1914–1917)*. Białystok 2011. Organizacji służby medycznej w armii austro-węgierskiej podczas I wojny światowej praca Adriana Konopki poświęca jedynie kilka zdań (s. 60–61), opierając się przy tym w zasadzie jedynie na opracowaniach pochodzących z dwudziestolecia międzywojennego. Dutkiewicz Marek: *Służba zdrowia Legionów Polskich w latach 1914–1917*. Piotrków Trybunalski 2009.

⁴ Ruszała Kamil: *Choroby duszy i ciała w armii austro-węgierskiej. Przyczynek do badań nad służbami medycznymi podczas I wojny światowej*. W: *Doświadczenia żołnierskie Wielkiej Wojny. Studia i szkice z dziejów frontu wschodniego I wojny światowej*. Red. Michał Baczkowski, Kamil Ruszała. Kraków 2016, s. 267–290; Rydel Jan: *W służbie cesarza i króla. Generałowie i admirałowie narodowości polskiej w siłach zbrojnych Austro-Węgier w latach 1868–1918*. Kraków 2001. Kamil Ruszała jedynie sygnalizuje problematykę ogólną, podając przy tym obfitą literaturę niemiecko- i anglojęzyczną. Skupia się na organizacji szpitali psychiatrycznych i opiece nad żołnierzami, dla których psychiki trauma wojny była zbyt silnym doświadczeniem. Jan Rydel omawia ogólne zagadnienia związane z liczebnością austro-węgierskich wojskowych służb medycznych i podstawowe informacje o sposobach

ich uzupełniania po mobilizacji. Wspomnieć należy o pracy magisterkiej: Gasińska Dorota: „Zur Geschichte der Krankenpflege mit Bezug auf kriegerische Ereignisse in der österreichisch-ungarischen Monarchie im Zeitraum von 1850 bis 1918”, obronionej na Uniwersytecie Wiedeńskim w 2013 r. Autorka dokonała próby syntezy służb medycznych monarchii austriackiej (austro-węgierskiej). Szczególnie cenne jest zestawienie wydawnictw z epoki, a także opracowań współczesnych dotyczących tego tematu.

⁵ Np. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. 5. *Die Bewaffnete Macht*. Hrsg. Adam Wandruszka. Wien 1987, S. 524–532; Biwald Brigitte: *Von Helden und Krüppeln. Das österreichisch-ungarische Militär-sanitätswesen im Ersten Weltkrieg*. Bd. 1–2. Wien 2002. W aktach polowych praktycznie wszystkich dowództw liniowych i etapowych armii austro-węgierskiej podczas I wojny światowej znajdują się także materiały dotyczące szpitali i stanu zdrowia żołnierzy, przykładowo: OeStA/KA/FA/NFA/XIV. Korps (alt) [Austriackie Archiwum Państwowe / Archiwum Wojenne / Akta Polowe / Nowe Akta Polowe / XIV Korpus (stary)], k. 1824: *Sanitätsreferat. Akten vom August – Dezember 1914, Zivilkommisär: Exhibitenprotokoll vom 20.8.1914–25.7.1915, 1914–1915*.

⁶ *Offizierskurhäuser der k.k. Gesellschaft von Weissen Kreuze*.

były one nazywane szpitalami wojskowymi lub lazaretami⁷. W szkołach wojskowych, domach inwalidów, wojskowych zakładach karnych i innych samodzielnych instytucjach wojskowych także były zorganizowane szpitale.

Austriacka obrona krajowa dysponowała 18 szpitalami (*Landwehrspitäler*⁸). Węgierska obrona krajowa miała jeden szpital garnizonowy w Budapeszcie⁹. Węgrzy posiadali także siedem szpitali oddziałów obrony krajowej, które podczas wojny miały być rozwinięte w 16 oddziałów przy brygadach węgierskiej obrony krajowej.

Oprócz stacjonarnych szpitali istniały szefostwa sanitarne przy korpusach, dywizjach i samodzielnych brygadach¹⁰. Obsada kadrowa części wspomnianych oddziałów i instytucji częściowo pokrywała się. Wynikało to często z ekonomii wykorzystania sił ludzkich, ale jeszcze częściej z braków kadrowych wśród lekarzy wojskowych.

Podczas wojny, jak już wspomniano, sieć szpitali wojskowych została znacznie rozbudowana o struktury towarzyszące walczącym armiom (mobilne), a także stacjonarne zakłady rozmieszczone na zapleczu frontu. Rozrost można wykazać chociażby na przykładzie raportów dotyczących sytuacji sanitarnej 4 Armii austro-węgierskiej z 1914 i 1915 roku, kiedy to ta struktura pozostawała w bezpośredniej bliskości Krakowa.

4 Armia austro-węgierska na dzień 20 grudnia 1914 roku raportowała w swojej podległości 24 szpitale polowe (*Feldspitäler*), 15 szpitali rezerwowych (*Reservespitäler*), osiem lazaretów polowych (*Feldmarodenhäuser*), a także cztery stacje chorych (*Krankenhaltsstationen*). Dowództwo armii podało informację, że w wyniku walk między 7 a 19 grudnia tego roku (m.in. walki pod Limanową i Łapanowem) rany odniosło około 11 tysięcy żołnierzy¹¹. Pamiętać zaś należy, że była to tylko jedna z istniejących wówczas siedmiu armii (grup armijnych), zaś poza armiami istniały szpitale w twierdzach, a także w głębi państwa, niepodlegające dowództwom polowym.

1 marca 1915 roku w ramach zaplecza 4 Armii funkcjonowało 27 szpitali polowych, 15 mobilnych szpitali rezerwowych, osiem lazaretów polowych, siedem stacji chorych oraz sześć ambulatoriów dentystycznych (*zahnärztliche Ambulatorium*). Armia w okresie od 15 do 28 lutego 1915

roku raportowała 78 zabitych i rannych, jednego wziętego do niewoli, 14 zaginionych i 127 chorych oficerów oraz 2932 zabitych i rannych, 127 wziętych do niewoli, 852 zaginionych i 3269 chorych podoficerów i szeregowców. Jak łatwo można zauważyć, odsetek chorych oficerów znacznie przeważał, natomiast w przypadku szeregowców stanowił liczbę zbliżoną do sumy strat bojowych¹².

Sieć szpitali wojskowych funkcjonujących w czasie pokoju, która została rozbudowana w czasie wojny, wymagała posiadania przez państwo znacznych rezerw wykształconych lekarzy. Siły zbrojne posiadały na swoich etatach lekarzy, jednakże przedłużająca się wojna i rozrost liczebny armii powodowały, że lekarzy wojskowych należało wzmocnić także rezerwistami.

W 1914 roku w samej tylko armii wspólnej pozostawało w ewidencji 2320 oficerów lekarzy, przy czym zaledwie 1112 było w służbie czynnej, zaś pozostali byli oficerami – lekarzami rezerwy (1200) lub lekarzami w stanie spoczynku przeznaczonymi do powołania do służby czynnej (*Militärärzte des Ruhestandes in aktiver Dienstes-verwendung*). Austriacka obrona krajowa w 1914 roku wykazywała 515 oficerów lekarzy w szeregach, a dodatkowych 1121 w ewidencji. Dawało to w sumie 1636 lekarzy w tej formacji¹³.

Sporym problemem dla armii było pozyskanie odpowiedniej liczby lekarzy, którzy zamiast praktyki cywilnej zdecydowaliby się na służbę wojskową. Do 1874 roku lekarzy wojskowych kształcono w specjalnej szkole, Józefińskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej, jednakże w tym roku rozwiązano ją, zakładając, że wprowadzony powszechny obowiązek służby wojskowej spowoduje, że lekarze będą sami napływać do wojska. Założenia te okazały się mylne. W związku z tym w latach osiemdziesiątych XIX wieku wprowadzono system specjalnych stypendiów dla studentów medycyny na uczelniach cywilnych, którzy w zamian za wsparcie państwa zobowiązywali się do sześcioletniej służby w charakterze lekarza wojskowego. To również nie przyniosło zamierzonych efektów. Jan Rydel porównuje sytuację z 1859 roku, kiedy na etacie pokojowym w wojsku służyło 1912 lekarzy, ze stanem z 1895 roku, gdy było ich zaledwie 1504¹⁴. Korpus zawodowych oficerów lekarzy musiał być uzupełniony przez lekarzy

⁷ *Militärspitaler* – w przypadku garnizonów liczących powyżej 500 żołnierzy, z wyjątkiem tych, w których znajdował się szpital garnizonowy, lazarety (*Marodenhäusern*) – w garnizonach liczących 300–500 żołnierzy, dla lekko chorych i takich, których transport był niemożliwy. Płomieńczyk Adam: *Armja austro-węgierska*. Warszawa 1916, s. 111. W niniejszym tekście, po sugestjach recenzentów, przyjęto polską formę lazaret w miejsce dosłownego tłumaczenia, czyli dom maruderów. Termin maruder w języku polskim ma zupełnie inne znaczenie niż używany przez Austriaków, dosłowne tłumaczenie mogłoby spowodować problemy interpretacyjne dla czytelnika.

⁸ Odpowiadających rangą i przeznaczeniem lazaretom, należących do armii wspólnej.

⁹ *Seidels kleines Armeeschema. Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k.k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr (Abgeschlossen mit 5. August 1914)*. Wien

1914, S. 113–115, 155–156, 181.

¹⁰ Rydel Jan: *W służbie cesarza...*, s. 39.

¹¹ OeStA/KA/FA/NFA/4. Armeel/Oper.Kmdo k. 6, op. 2068 (*k.u.k. 4. Armee Etappenkommando op. nr 13.341*), beilage 2: *Sanitäre Situation am 20.12.1914*.

¹² OeStA/KA/FA/NFA/4. Armeel/Oper.Kmdo k. 9, op. 2851 (*k.u.k. 4. Armee Etappenkommando op. nr 19.795*), beilage 12: *Sanitäre Situation*; OeStA/KA/FA/NFA/4. Armeel/Oper.Kmdo k. 9, op. 2851 (*k.u.k. 4. Armee Etappenkommando op. nr 19.795*), beilage 12c: *Kranken-Stände am 1 März 1915*.

¹³ *Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für 1914, Amtlichen Ausgabe*. Wien Februar 1914, S. 1146–1167; *Schematismus der k.k. Landwehr und für der k.k. Gendarmerie der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Ländern für 1914. Amtlichen Ausgabe*. Wien Jänner 1914, S. 415–430.

¹⁴ Rydel Jan: *W służbie cesarza...*, s. 38–39.

Wizyta lekarska w sali 30 w szpitalu bonifratrów, nr inw. MHK-Fs13946/IX-106

rezerwistów. Pomagać w tym miała instytucja tzw. jednorocznych ochotników, czyli absolwentów szkół średnich i wyższych, którzy po okazaniu odpowiedniego dyplomu mogli odbyć służbę wojskową w wymiarze krótszym niż ogólnie obowiązujące zasady, zdając egzamin oficera. Studenci medycyny mieli możliwość skorzystania z przywileju jednorocznej ochotniczej służby wojskowej, przez pół roku służąc w piechocie. Po uzyskaniu dyplomu lekarskiego byli awansowani na asystenta lekarskiego rezerwy (*Assistentarzt in der Reserve*¹⁵). Wraz z awansem zawodowym często następował także awans w strukturach wojskowych, jednakże w zasadzie lekarz rezerwy mógł osiągnąć co najwyżej stopień starszego lekarza (*Oberarzt*), czyli odpowiednika nadporucznika. Podczas wojny zdarzało się, że przy powoływaniu do służby poszczególnych lekarzy, zwłaszcza tych o uznanej pozycji, dostawali oni wyższe stopnie. Tak było chociażby w przypadku znanego krakowskiego bakteriologa Odonu Bujwida, który w sierpniu 1914 roku został powołany do służby wojskowej w stopniu starszego lekarza sztabowego 1. klasy, czyli w stopniu odpowiednika pułkownika¹⁶.

W 1918 roku spisy oficerów wykazywały ich już zdecydowanie więcej niż w 1914 roku. Dla samej armii wspólnej było to 3898 lekarzy wojskowych, z czego 1028 zawodowych i 2870 rezerwy¹⁷. Podobna sytuacja miała miejsce w austriackiej obronie krajowej, która w 1918 roku wykazywała 234 oficerów lekarzy zawodowych, a także 468 oficerów lekarzy rezerwy, a dodatkowo 883 lekarzy pozostających w ewidencji i 555 tzw. subalteralnych lekarzy, czyli poruczników i chorążych sanitarnych rezerwy. Dawało to w sumie 2140 medyków w austriackiej obronie krajowej¹⁸.

Album w zbiorach Muzeum Krakowa

Zdjęcia zawarte w albumie mają różną formę i przedstawiają różne wydarzenia i osoby. Są to fotografie portretowe, a także ukazujące miejsca i wydarzenia związane ze służbą wojskową lekarzy. Ich dobór wskazuje, że dotyczą wojennych losów nie tylko właściciela albumu, Mieczysława Górki, ale także ludzi z jego bezpośredniego zawodowego otoczenia. Prawdopodobnie zdjęcia dokumentujące miejsca odwiedzane przez innych niż Górka lekarzy były prezentem dla niego oraz przyjaciół, których wojenne losy rzuciły w różne, często egzotyczne miejsca. *Gros* fotografii zostało wykonanych w Krakowie, ale zdarzają się także tak egzotyczne lokalizacje, jak góry Albanii czy Damaszek. Co warte przypomnienia, zdjęcia, na których sportretowany został sam Górka, zostały opisane później inną ręką.

Album fotograficzny znajdujący się w zbiorach Muzeum Krakowa doskonale opisuje realia życia i służby lekarzy zmobilizowanych podczas I wojny światowej do armii

¹⁵ *Ibidem*, s. 95–96.

¹⁶ O awansie Bujwida donosił m.in. „Salzburger Volksblatt” 1914, Nr. 196 oraz „Neue Freie Presse” 1914, Nr. 17964.

¹⁷ *Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres 1918. Abgeschlossen mit Personalverordnungsblatt nr 40/18. Teilweise bis Personalverordnungsblatt nr 77 berichtet.* Wien 1918, S. 1678–1736,

¹⁸ *Ranglisten der k.k. Landwehr und der k.k. Gendarmerie 1918. Abgeschlossen mit Personalverordnungsblatt nr. 204–1917. Teilweise bis Personalverordnungsblatt nr 50 von 1918 berichtet.* Wien 1918, S. 551–571.

Przed odjazdem dr. Karola Dziewońskiego, nr inw. MHK-Fs13946/IX-32

austro-węgierskiej. Liczne zdjęcia przedstawiające spędzanie czasu wolnego doskonale korelują z wizją służby na zapleczu, gdzie za wszelką cenę starano się zachować „normalność” w realiach niszczycielskiej wojny¹⁹. Dokumentują sytuacje codzienne i niecodzienne zarówno dr. Górki, jak i, jak się wydaje, także jego licznych kolegów lekarzy. W podpisach pojawia się kilkanaście nazwisk krakowskich lekarzy, którzy zmuszeni zostali założyć mundury wojskowe. O części z nich jesteśmy w stanie powiedzieć nieco więcej. O niektórych możemy wysnuć wnioski, jedynie opierając się na zachowanych fotografiach²⁰.

Zdjęcia były, jak się wydaje, wklejane do albumu sukcesywnie, przy czym najpierw wklejano na stronach niepa-

rzystych, by następnie zacząć wklejanie na stronach parzystych. Powoduje to pozorne przemieszanie przedstawionych miejsc i wydarzeń. Geograficzny podział miejsc przedstawionych na fotografiach w przypadku podpisanych lub zidentyfikowanych lokalizacji przedstawia się następująco.

W Krakowie wykonano przynajmniej 190 zdjęć, przy czym liczba ta jest zapewne większa, gdyż w zestawieniu pominięto część zdjęć wykonanych w trudnym do jednoznacznej identyfikacji otoczeniu. Krakowskie zdjęcia w większości zrobiono w szpitalu wojskowym zorganizowanym w szpitalu bonifratrów, w szpitalach wojskowych w Łagiewnikach, w szpitalu żydowskim przy ulicy Skawińskiej²¹ oraz w obozie jenieckim na Dąbiu²².

¹⁹ Przytoczyć tutaj można relacje Ferenc Molnára, który w styczniu 1915 r. odwiedził Kraków i ze zdziwieniem zauważał, że mimo przemarszów wojska i niedawnego poważnego zagrożenia ze strony armii rosyjskiej, ludność cywilna nadal wypełnia kawiarnie i teatry, starając się cieszyć życiem. Molnár Ferenc: *Galicja 1914–1915. Zapiski korespondenta wojennego*. Przeł. Ákos Engelmayer. Warszawa 2011, s. 56–57.

²⁰ Niestety żaden z występujących na fotografiach lekarzy oficerów nie pojawia się w ogólnie dostępnych spisach oficerów austro-węgierskich z czasów I wojny światowej. Pamiętać należy jednak, że dostępne spisy (Szymatyzmy i Listy Rang), czyli corocznie publikowane zestawienia, dotyczą oficerów i urzędników wojskowych tzw. armii wspólnej i Obron Krajowych – austriackiej i węgierskiej. Nie natrafiłem na podobne zestawienia dla formacji pospolitego ruszenia ani na takie dedykowane *stricto* korpusowi służby medycznej.

²¹ Podczas wojny, wraz ze wzrostem zapotrzebowania na opiekę medyczną, wojsko przejmowało kolejne obiekty na swoje potrzeby.

W części istniejących szpitali cywilnych stworzono oddziały przeznaczone do obsługi rannych i chorych żołnierzy. Szpitale wojskowe budowano także od podstaw (zazwyczaj w formie barakowej) lub adaptowano na potrzeby takich obiektów budynki instytucji cywilnych, zwłaszcza szkół. Zaznaczyć należy, że zarówno szpital bonifratrów, szpital żydowski przy ul. Skawińskiej, jak i baraki w Łagiewnikach podczas I wojny światowej należały do jednej struktury organizacyjnej, czyli I Szpitala Epidemicznego w Krakowie. Pod koniec 1915 r. w sumie mógł on pomieścić ponad 800 chorych. „Nowości Illustrowane” z listopada 1915 r. donosiły, że do tego czasu w szpitalu leczono przeszło 8 tysięcy chorych na cholera, tyfus plamisty, tyfus brzuszny, czerwonkę, zapalenie opon mózgowych, tężec i różę. „Nowości Illustrowane” 1915, nr 46, s. 6–7, il. na s. 8.

²² Numery inw. MHK-Fs13946-IX-1, -3, -4, -7-19, -21-23, -27-31, -33, -35, -38, -43, 44, -50, -52-55, -61-63, -70, -77, -82, -86, -105-117, -121-123, -126-132, -134, -135, -137-147, -153-155, -158-165, -167-172, -174-181, -191-197, -208-211, -218, -219,

Zdjęcia wykonane poza Krakowem dokumentują działania wojenne, ale także krajobrazy i życie codzienne w Galicji oraz na frontach włoskim, albańskim i syryjskim. Z terenu Galicji pochodzi 65 zdjęć, przy czym trzy przedstawiające otoczenie Morskiego Oka zostały wykonane już w międzywojniu²³. *Gros* zdjęć z Galicji, bo aż 40, dotyczy Tarnowa i jego najbliższej okolicy²⁴. Oprócz okolic Tarnowa w albumie znajduje się po kilka zdjęć lub też pojedyncze obrazy z innych miejscowości. Po jednym zdjęciu wykonano w Suchej Beskidzkiej²⁵, Zielonej²⁶ i okolicach Jarosławia²⁷, po dwa zdjęcia dokumentują sytuację w Jaśle²⁸ i Grybowie²⁹, trzy wykonano w Łużnej³⁰ i w okolicach wspomnianego już Morskiego Oka, cztery zdjęcia dokumentują przemarsz oddziałów niemieckich przez Nowy Sącz³¹, osiem zdjęć przedstawia zniszczenia wojenne, jakie dotknęły Gorlice³². Osiem zdjęć pochodzi z terenu zaboru rosyjskiego, przy czym tylko jedno, z Miechowa, zostało wykonane podczas I wojny światowej³³, siedem pozostałych jest dość makabryczną dokumentacją z ekshumacji przeprowadzonej w Słonimiu we wrześniu 1920 roku³⁴.

Osobno potraktować można zdjęcia związane z wybuchem prochowni w Witkowicach w 1927 roku. Osiem fotografii dokumentuje zniszczenia wywołane wybuchem, akcją ratunkową przeprowadzoną przez straż pożarną oraz leczenie szpitalne poszkodowanych³⁵.

30 zdjęć zamieszczonych w albumie zostało wykonanych z Albanii, zaś kolejne siedem w Turcji i na Bliskim Wschodzie (Damaszek, Bejrut³⁶). Po jednym zdjęciu wykonano w Wągstadt³⁷, w Mährische Weisskirchen³⁸ i na froncie włoskim³⁹.

Najbardziej egzotyczne zdjęcia są związane z osobą doktora Wespańskiego, który, jak sądzę, znał język turecki i z tej racji został wysłany jako lekarz wojskowy do Albanii, a także do Turcji i Palestyny⁴⁰.

Zdjęcia z Galicji dość dobrze pasują do najważniejszych walk, w których uczestniczyła wspomniana już w tekście 4 Armia austro-węgierska. Jak sądzę, któryś ze sportretowanych w albumie lekarzy otrzymał po mobilizacji przydział do jednego ze szpitali znajdujących się w strefie działania tej armii. Zwłaszcza liczne i ciekawe zdjęcia pochodzą z Tarnowa, co

-227, -229, -230, -236-249, -253, -263-265, -268-271, -282, -289, -294-297, -325, -326, -329, -330, -338-341, -343, -348, -350-352, -358, -363-368, -370, -374, -375, -379, -380-385, -393-395, -397-402, -409, -422-424.

²³ Zdjęcia przedstawiają prezydenta Stanisława Wojciechowskiego i ludzi z jego otoczenia. Zostały podpisane datą 6 sierpnia 1923 r. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-259, -260, -261.

²⁴ 22 zostały wykonane w samym mieście (numery inw. MHK-Fs13946-IX-272, -277-279, -304, -305, -321, -322, -327, -328, -353, -354, -360, -361, -371, -373, -410-412, -416-418), sześć w Zbylitowskiej Górze (MHK-Fs13946-IX-300, -309, -319, -311, -312, -372), jedno w Radłowie (nr inw. MHK-Fs13946-IX-312), a 11 opatrzono dopiskiem „koło Tarnowa” (numery inw. MHK-Fs13946-IX-280, -281, -301, -302, -323, -332, -333, -334, -376, -377, -378).

²⁵ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-136.

²⁶ Prawdopodobnie w Konarach-Zielonej, gdzie krakowscy bonifratrzy w 1913 r. zakupili majątek ziemski jako zaplecze dla szpitala w Krakowie (nr inw. MHK-Fs13946-IX-250).

²⁷ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-391.

²⁸ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-56, -57.

²⁹ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-65, -66.

³⁰ Czyli miejscu, gdzie toczyły się jedne z najcięższych walk podczas ofensywy gorlickiej w maju 1915 r. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-58, -59, -60.

³¹ Według wszelkiego prawdopodobieństwa można je datować na kwiecień lub początek maja 1915 r. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-66, -67, -68, -69.

³² Znowu, można je datować na maj 1915 r. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-71-79.

³³ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-405.

³⁴ Co charakterystyczne, część podpisów pod zdjęciami z ekshumacji zostało celowo usuniętych. Zachowany fragment podpisu brzmi: „Słonim: Ekshumacja zwłok pomordowanych (...). Wrzesień 1920. Z kontekstu i zachowanych śladów wynika, że brakujący fragment brzmiał „przez bolszewików”. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-148-152, -156, -157.

³⁵ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-118-120, -124, -125, -127,

-128, -133.

³⁶ Albania, numery inw. MHK-Fs13946-IX-87-92, -98, -99-104, -212-217, -220-225, -231-235. Bliski Wschód, numery inw. MHK-Fs13946-IX-198, -199, -202-206.

³⁷ Wągstadt to obecnie Bílovec w kraju morawsko-śląskim w Czechach. Zdjęcie przedstawia wymarsz kompanii wojska na front. Przed I wojną światową krakowskie dowództwo korpusu swoją jurysdykcją obejmowało także Śląsk Austriacki i część Moraw. Już w 1914 r. część oddziałów zapasowych należących do galicyjskich pułków piechoty ewakuowano na relatywnie bezpieczniejsze tereny morawskiej części dowództwa korpusu. Prawdopodobnie autor zdjęcia został skierowany jako lekarz do jednego z takich oddziałów zapasowych, stacjonujących właśnie w ówczesnym Wągstadt. Zdjęcie z fonu włoskiego datowane jest na maj 1918 r., jednakże żadne szczegóły zdjęcia nie wskazują na dokładniejszą lokalizację. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-406.

³⁸ Mährisch Weisskirchen to obecnie Hranice w kraju ołomunieckim w Czechach. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-299.

³⁹ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-226.

⁴⁰ Przy analizie zdjęć wspomnieć należy, że dr Antoni Wespański zmarł na służbie 23 kwietnia 1920 r. „Gazeta Lekarska” 1920, nr 25–26, s. 224. W *Liście strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*. Warszawa 1934, s. 956 występuje jako Wespański Antoni, kapitan lekarz w szpitalu epidemicznym w Krakowie, zmarły z powodu choroby. W 1914 r. mieszkał przy ul. Karmelickiej 23. *Stefana Mikulskiego wielka księga adresowa dla królewskiego stołecznego miasta Wielkiego Krakowa*. R. 9. Cieszyn 1914 (dalej cyt. *Księga adresowa 1914*), s. 287, 484. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-20, -21, -62, -166, -192, -199, -206, -245, -292, -335, -346, -350, -357, -369. Egzemplarz jednego ze zdjęć Wespańskiego (nr inw. MHK-Fs13946-IX-166) w mundurze porucznika i fezie na głowie został przeze mnie odnaleziony w spuściznie Heleny Wereszyckiej, znajdującej się w Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. Zdjęcie pochodzi z teki dotyczącej jej ojca, pułkownika armii austro-węgierskiej i Wojska Polskiego, Ryszarda Waniczka. Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Dział III. Spuścizny (archiwa osobiste) ludzi nauki i kultury, sygn. K III-152. „Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca, s. 1–2.

Przed odjazdem dr. Leopolda Arzta do Sofii, nr inw. MHK-Fs13946/IX-191

charakterystyczne – album zawiera także zdjęcia wykonane w czasie, kiedy to miasto znajdowało się pod okupacją rosyjską.

Na potrzeby niniejszego artykułu skupię się na omówieniu szeregu wybranych zdjęć, które można w jakiś sposób pogrupować tematycznie. Zacząć należy od identyfikacji osób sportretowanych na zdjęciach. W albumie

podpisano 50 osób, przy czym część jest tylko wzmiankowana jako współmałżonka lub narzeczona lub syn sfotografowanej osoby. Wymieniając alfabetycznie, są to: dr Amon⁴¹, dr Arzt z żoną⁴², o. Laetus Bernatek⁴³, Chrześniak⁴⁴, dr Dziewoński⁴⁵, Feldmann⁴⁶, dr Filipkiewicz⁴⁷, dr Frączkiewicz z synem⁴⁸, dr Górka⁴⁹, dr Grabczak z żoną⁵⁰,

⁴¹ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-20, -62.

⁴² Numery inw. MHK-Fs13946-IX-21, -62, -181, -191. Arzowie, nr inw. MHK-Fs13946-IX-7. Dr Arztowa, nr inw. MHK-Fs13946-IX-7. Dr Leopold Arzt był podczas I wojny światowej komendantem 1 Szpitala Epidemicznego w Krakowie do października 1915 r. „Nowości Illustrowane” odnotowały jego uroczyste pożegnanie przed wyjazdem do Bułgarii, które odbyło się 28 października 1915 r. Arzt miał spędzić w Krakowie 14 miesięcy, zatem pojawił się w mieście na samym początku wojny. Jego miejsce jako komendanta szpitala zajął występujący także w albumie dr Jan Frączkiewicz. „Nowości Illustrowane” 1915, nr 46, s. 6–7, il. na s. 8.

⁴³ Ojciec Laetus Bernatek (1847–1927), zakonnik, bonifratr. Więcej o nim w: *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. *PSB*): Bernatek Laetus. Hasło oprac. Leon Wachholz. T. 1. Kraków–Wrocław 1935, s. 462. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-63.

⁴⁴ Pojawia się pytanie, czy chodzi o nazwisko, czy relację z właścicielem albumu. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-27.

⁴⁵ Prawdopodobnie chemik dr Karol Dziewoński (1876–1943). Więcej o nim w: *PSB*: Dziewoński Karol. Hasło oprac. Jan Moszew. T. 6. Kraków 1948, s. 173–174. Numery inw. MHK-Fs13946-

-IX-32, -243.

⁴⁶ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-45.

⁴⁷ Stefan albo Władysław Filipkiewicz. Stefan w 1914 r. mieszkał przy ul. Karmelickiej 45, Władysław przy ul. Karmelickiej 14. Władysław specjalizował się w chorobach dziecięcych, zatem bardziej prawdopodobny jest Stefan. *Księga adresowa 1914*, s. 82, 482. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-244.

⁴⁸ Dr Jan Frączkiewicz, w 1914 r. prymariusz szpitala powszechnego, specjalizujący się w chorobach wewnętrznych. *Księga adresowa 1914*, s. 95, 482. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-30, -31, -115.

⁴⁹ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-93, -298, -315, -359, -364, -414.

⁵⁰ Dr Grabczak. W księdze adresowej z 1914 r. występuje dr Ludwik Grebczak (sic!), zamieszkały przy placu Matejki 5. Przy okazji jubileuszu o. Laetusa Bernatka w lipcu 1915 r. dr Ludwik Grabarczyk występuje jako jeden z lekarzy, których podpisy widniały na pamiątkowym ryngrafie wręczonym jubilatowi. „Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca, s. 1–2; *Księga adresowa 1914*, s. 112, 482. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-2, -107, -226, -407. Dr Grabczak z żoną, numery inw. MHK-Fs13946-IX-239, -396, dr Grabczakowa, nr inw. MHK-Fs13946-IX-407.

dr Grünwald⁵¹, Haban⁵², Wł. Hajto⁵³, Baron Kalman⁵⁴, Klaczo⁵⁵, Klajówna⁵⁶, Kluczyński⁵⁷, Roma Kosakiewicz⁵⁸, płk Kugel z żoną⁵⁹, Kurzberg⁶⁰, Obserwator Kutnochowski⁶¹, Kutszera (Kutrza) z narzeczoną⁶², Maciaszkówna⁶³, Henryk Medwey⁶⁴, Moralski⁶⁵, dr Motyka⁶⁶, St. Niewiadomski⁶⁷, A. Polek⁶⁸, M. Preiss⁶⁹, Retka⁷⁰, Józef Robak⁷¹, Schönplüg z żoną⁷², Schuler⁷³, Smolana⁷⁴, Stachurski⁷⁵, Swoboda⁷⁶, Szmul⁷⁷, Ślęczkówna⁷⁸, o. Walfrid Ulrich⁷⁹, Bala Weissberg⁸⁰, dr. Wespanski, Winkelbauer⁸¹, Olga Wiśniowska⁸², Zubielas⁸³. Dodatkowo na jednej stronie znajduje się osiem zdjęć portretowych opisanych jako „Siostry Albertanki⁸⁴”.

Zdjęcia można podzielić według osób, które na nich są przedstawione. Najliczniejsza grupa przedstawia perso-

nel szpitalny. Na zdjęciach przedstawiono głównie lekarzy, pielęgniarki, a także żołnierzy i podoficerów pracujących w szpitalu (np. koniuszy Kurzberg, sanitenci, czyli sanitariusze Szmul i Retka) oraz duchownych związanych ze służbą zdrowia (o. Bernatek, przeor bonifratrów o. Ulrich, kapelan Klaczo, M. Preiss). W sumie wymieniony powyżej personel szpitalny pojawia się na 199 zdjęciach⁸⁵.

Część fotografii przedstawia żołnierzy leczonych w szpitalach wojskowych przynależących do kilku armii – zarówno austro-węgierskiej, rosyjskiej⁸⁶, jak i niemieckiej. Na kilku zdjęciach pojawiają się także legionści⁸⁷. W sumie chorzy zostali sportretowani na 73 fotografiach⁸⁸. Na części zdjęć uchwycono także tych żołnierzy, którzy zmarli w szpi-

⁵¹ Dr Karolina Grünwald, w 1914 r. zamieszkała przy ul. Kopernika 17. *Księga adresowa 1914*, s. 482. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-251.

⁵² Nr inw. MHK-Fs13946-IX-319.

⁵³ Władysław Hajto. W księdze adresowej z 1914 r. pojawia się jedynie właściciel restauracji o tym nazwisku, zamieszkały przy ul. Floriańskiej 19. *Księga adresowa 1914*, s. 117. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-314.

⁵⁴ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-41.

⁵⁵ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-201, - 252. W „Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca, s. 1–2 jako jedna z osób podpisanych na ryngrafie dla o. Bernatka występuje Piotr Modest Klacko, prawdopodobnie w albumie doszło do błędnego zapisu nazwiska.

⁵⁶ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-236.

⁵⁷ Kluczyński, prawdopodobnie lekarz, w księdze adresowej z 1914 r. występuje Jerzy Kluczyński, słuchacz medycyny, zamieszkały przy ul. Długiej 38. *Księga adresowa 1914*, s. 146, nr inw. MHK-Fs13946-IX-131.

⁵⁸ Roma Kosakiewicz, prawdopodobnie pielęgniarka. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-3 (tu: Romcia), - 6, - 419.

⁵⁹ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-239.

⁶⁰ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-144, -145, -367.

⁶¹ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-100.

⁶² Numery inw. MHK-Fs13946-IX-96, -389. W opisie jubileuszu ojca Bernatka występuje nazwisko dr. Kutschery, wiedeńczyka, prawej ręki dr. Leopolda Arzta jako komendanta szpitala epidemicznego. „Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca, s. 1–2.

⁶³ Maciaszkówna, prawdopodobnie pielęgniarka, nr inw. MHK-Fs13946-IX-264.

⁶⁴ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-229, - 238.

⁶⁵ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-39.

⁶⁶ Dr Ludwik Motyka, w 1914 r. lekarz zamieszkały przy ul. Podgórskiej 11. *Księga adresowa 1914*, s. 196. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-306; „Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca, s. 1–2.

⁶⁷ Stanisław Niewiadomski, w księdze adresowej z 1914 r. jedynie konduktor o takim nazwisku. *Księga adresowa 1914*, s. 201, numery inw. MHK-Fs13946-IX-19, - 421.

⁶⁸ A. Polek. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-24, -345.

⁶⁹ Identyfikacja M. Preissa jako duchownego może być obarczona sporym ryzykiem błędu, gdyż występuje on w albumie na trzech zdjęciach, spośród których na dwóch jest sfotografowany w mundurze wojskowym, a na jednym w komży. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-266, -275, -286.

⁷⁰ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-273.

⁷¹ Józef Robak, w 1914 r. w księdze adresowej występował jedynie nauczyciel w szkole wydziałowej, zamieszkały przy ul. Zwierzynieckiej 11. *Księga adresowa 1914*, s. 231. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-97, -254, -283.

⁷² Nr inw. MHK-Fs13946-IX-267.

⁷³ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-25.

⁷⁴ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-274.

⁷⁵ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-318.

⁷⁶ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-37, -316, -317.

⁷⁷ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-273.

⁷⁸ Ślęczkówna, pielęgniarka. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-246, - 255.

⁷⁹ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-178, - 208. Ojciec Walfrid Ulrich był przeorem klasztoru bonifratrów i wychowankiem ojca Bernatka. „Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca, s. 1–2.

⁸⁰ Bala Weissberg, pielęgniarka. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-94, - 167, - 237.

⁸¹ Winkelbauer, pielęgniarka. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-236.

⁸² Olga Wiśniowska, prawdopodobnie pielęgniarka. Nr inw. MHK-Fs13946-IX-420.

⁸³ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-319.

⁸⁴ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-182–190.

⁸⁵ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-1, -2, -4, -7, -12, -15, -16, -17, -20, -21, -23-25, -27, -30, -32, -39, -40, -43–45, -50, -52, -55, -61, -63, -70, -85, -86, -93–97, -105-107, -110, -112, -114, -115, -117, -118, -129, -130-132, -134, -136, -138-140, -142, -143, -147, -158, -161, -164-174, -176, -177, -181, -182, -190, -191-199, -201, -202, -203, -206-211, -226, -227, -229, -230, -236-255, -257, -262, -264-268, -271, -273, -275, -282, -283, -296, -290, -291-299, -302, -306, -307, -314–320, -324, -325, -329, -330, -335, -338-340, -344, -345, -346, -348, -350, -353, -355, -357, -359, -362, -364-370, -373, -379, -380-383, -389, -394-396, -398, -400-402, -407-409, -413-415, -419-424.

⁸⁶ Rosjanie zostali sportretowani na 34 zdjęciach, w większości wykonanych w obozie na Dąbiu lub w którymś z krakowskich szpitali. Pozostałe pochodzą z Tarnowa i Miechowa. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-4, -29, -33, -35, -38, -46–49, -51, -94, -95, -105, -121-123, -135, -143, -146, -153-155, -163, -207, -269, -270, -304, -325, -351, -353, -361, -405, -416, -417.

⁸⁷ Legionści zostali przedstawieni jedynie na siedmiu zdjęciach, przy czym część tych ilustracji była powszechnie znana. Numery inw. MHK-Fs13946-IX-18, -349, -356, -358, -386, -387, -400.

⁸⁸ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-11, -18, -26, -28, -42-44, -50, -52, -53, -55, -106, -112, -113, -117, -127, -128, -131, -132, -135,

Lekarze 1 Szpitala Epidemicznego w Krakowie z przeorem bonifratrów Walfridem Ulrichem (z prawej) i o. Laetusem Bernatkiem, nr inw. MHK-Fs13946/IX-172

talach, przy czym *gros* fotografii przedstawiających leczonych i zmarłych jest nieopisana⁸⁹.

Na największej liczbie zdjęć sportretowano właściciela albumu, Mieczysława Górkę⁹⁰, a także dr. Antoniego Wespańskiego⁹¹. Na mniejszej liczbie zdjęć opisano innych lekarzy współpracujących. Wydaje się, że to właśnie zdjęcia związane z dr. Antonim Wespańskim są najbardziej interesujące w opisywanym albumie. Prezentują bowiem znaczną egzotykę. Wespański podczas I wojny światowej został wysłany na Bałkany, a także do Turcji i dalej do Syrii. Przywiózł stamtąd (lub przysłał) zbiór zdjęć dokumentujących specyfikę Bałkanów i Bliskiego Wschodu. W albumie znajduje się 30 zdjęć opisanych jako Albania. Przedstawiają zarówno krajobrazy, jak i charakterystyczną zabudowę, a także typy ludzkie z tych terenów. Prawdopodobnie Wespański znalazł się w tym rejonie Europy podczas walk, jakie Austriacy i Niemcy toczyli z wojskami Ententy między 1915 a 1918 rokiem. Dwa zdjęcia z albumu: jedno, na którym Wespański pozuje w charakterystycz-

Dr Antoni Wespański w mundurze jednostek bośniacko-hercegowińskich, nr inw. MHK-Fs13946/IX-166

nym nakryciu głowy – fezie, oraz drugie, na którym sportretowano żołnierza austro-węgierskiego w górach Albanii wraz z podaniem formacji, do której należał, wskazują na przydział samego Wespańskiego. Fesz noszony był przez pułki i bataliony bośniacko-hercegowińskie, będące specyficznymi formacjami austro-węgierskich sił zbrojnych, rekrutującymi się z terenów bałkańskich okupowanych od 1878 roku, a inkorporowanych do monarchii austro-węgierskiej w 1908 roku. Podczas wojny istniało osiem bośniacko-hercegowińskich pułków piechoty oraz osiem bośniacko-hercegowińskich batalionów strzelców polowych. Łącząc strój Wespańskiego z opisem zdjęć z Albanii, można założyć, że nasz lekarz, został wcielony do 7 bośniacko-hercegowińskiego pułku piechoty. Wskazywałoby to możliwą datację zdjęcia na 1918 rok, kiedy sformowano ten pułk.

Zdjęcia z Turcji i Palestyny zapewne wiążą się ze wsparciem, jakiego udzieliły Austro-Węgry swojemu tureckiemu sprzymierzeńcowi. Mianowicie w zimie 1915/1916 na Bliski Wschód wysłano pododdziały artylerii, kolumny samo-

-140, -141, -147, -158, -162, -163, -165, -168, -169, -174, -176, -200, -201, -207, -209, -218, -219, -229, -230, -246-249, -253-258, -276, -290, -291, -299, -306, -308, -324, -326, -330, -331, -339, -344, -351, -352, -358, -373, -385, -388, -390, -392, -399, -400, -401, -403, -413.

⁸⁹ Ze zmarłych opisany jest jedynie baron Kalman. Dodatkowo

cztery zdjęcia opisano zbiorczo jako „zmarli na cholera”. Także chorzy opisani są jedynie wyjątkowo z nazwiska. Numery inw. MHK-Fs13946-IX- 41, -284, -285, -287, -288.

⁹⁰ W podpisach do sześciu zdjęć wymieniony z nazwiska.

⁹¹ Podpisany pod 12 zdjęciami, zaś fotografii, które można powiązać z jego wojennymi losami, jest więcej.

chodowe, a także personel medyczny i instruktorów artyleryjskich i narciarskich. Wespiański prawdopodobnie został wysłany dla zapewnienia opieki zdrowotnej tej formacji⁹².

Spśród wydarzeń i miejsc udokumentowanych w albumie najwięcej fotografii poświęcono Tarnowowi i jego szeroko pojętym okolicom. Właściciel albumu albo któryś z jego przyjaciół w maju 1915 roku brał udział w operacji znanej w historii jako bitwa pod Gorlicami lub operacja tarnowsko-gorlicka. Ofensywa państw centralnych, rozpoczęta 2 maja 1915 roku pod Gorlicami we współpracy z armiami działającymi na północ i południe od tego terenu, doprowadziła do wyparcia Rosjan z prawie całej Galicji. Tarnów, który pozostawał pod rządami rosyjskimi przez ponad pół roku, był największym miastem przyfrontowym, w zasadzie od końca 1914 roku. Został dość mocno zniszczony przez austro-węgierską artylerię. Zapewne dlatego cieszył się tak dużym zainteresowaniem współczesnych. Zdjęcia zniszczeń wojennych w rejonie Tarnowa były wielokrotnie powielane i drukowane prawie na równi z podobnymi ujęciami z Gorlic, znacznie bardziej zniszczonych podczas walk. Zdjęcia znajdujące się w albumie to w znacznej części powtórzenie znanych ujęć, drukowanych np. na pocztówkach wydawanych podczas wojny (klasztor Sercanek w Zbylitowskiej Górze, kamienica Foerstnera w Tarnowie⁹³). Jedno ze zdjęć w oryginale zostało błędnie opisane jako „Tarnów. Zrujnowane domy na Terliówce”. W 1915 roku część Tarnowa nazywała się Terlikówką i rzeczywiście została dość znacznie zniszczona ostrzałem artyleryjskim. Jak się jednak wydaje, błędny opis wynika z połączenia nazwy lokalnej z nazwiskiem ówczesnego burmistrza miasta, Tadeusza Tertila. Niezwykle ciekawe są jednak zdjęcia dokumentujące, co działo się w Tarnowie w czasie okupacji rosyjskiej. Kilka zdjęć przedstawia wydobywanie i przewożenie niewybuchów ciężkich pocisków, które Austriacy wystrzelili na Tarnów od stycznia 1915 roku. Jeden z nich został nawet opisany kalibrem 42 cm, czyli pasującym do haubicy nadbrzeżnej, którą Austriacy zainstalowali w pobliskich Tarnowowi Bogumiłowicach. Dwa zdjęcia przedstawiają żołnierzy rosyjskich w atelier fotograficznym. Nie są one opisane, jednak charakterystyczny wygląd wewnątrz wskazuje na zakład fotograficzny Tadeusza Mroczkowskiego w Tarnowie. Zdjęcia analogiczne do znajdujących się w opisywanym albumie znajdują się także w zbiorach Muzeum Okręgowego w Tarnowie. Jedno ze zdjęć Rosjan w Tarnowie umieszczone w opisywanym albumie jest dodatkowo o tyle interesujące, że przedstawia pielęgniarki rosyjskie w charakterystycznych, wyglądających na wykonane z gumy ubraniach ochronnych.

Próba podsumowania

Album fotograficzny należący do dr. Mieczysława Górki, znajdujący się obecnie w posiadaniu Muzeum Krakowa, jest doskonałym źródłem do dziejów medycyny, a także do historii I wojny światowej. Na części zdjęć przedstawione są techniki używane przez ówczesnych medyków w celu ratowania życia ludzkiego, gdzie obok relatywnie nowoczesnych urządzeń do dezynfekcji chorych czy wyglądających na elektryczne maszyny do strzyżenia zarażonych tyfusem⁹⁴ przedstawiona jest

scenka operowania rannego żołnierza w warunkach i w sposób, które mogłyby wywołać przerażenie u współczesnego chirurga⁹⁵. Zdaję sobie sprawę, że niniejszy artykuł nie wyczerpuje potencjału badawczego, jaki posiada opisywany album jako źródło historyczne, jednakże sądzę, że nawet podanie podstawowych tropów ma swoją wartość jako wskazanie znaczenia źródeł fotograficznych dla badań historycznych i mnogości tematów, jakie można dzięki nim analizować.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Österreichische Staatsarchiv

- OeStA/KA/FA/NFA/XIV. Korps (alt), k. 1824: *Sanitätsreferat: Akten vom August – Dezember 1914, Zivilkommissär: Exhibitenprotokoll vom 20.8.1914–25.7.1915, 1914–1915*
- OeStA/KA/FA/NFA/4. Armeel/Oper.Kmdo k. 6, op. 2068 (*k.u.k. 4. Armee Etappenkommando, op. nr 13.341*), beilage 2: *Sanitäre Situation am 20.12.1914*
- OeStA/KA/FA/NFA/4. Armeel/Oper.Kmdo k. 9, op. 2851 (*k.u.k. 4. Armee Etappenkommando op. nr 19.795*), beilage 12: *Sanitäre Situation*
- OeStA/KA/FA/NFA/4. Armeel/Oper.Kmdo k. 9, op. 2851 (*k.u.k. 4. Armee Etappenkommando op. nr 19.795*), beilage 12c: *Kranken-Stände am 1 März 1915*

Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie

Spuścizna Heleny Wereszyckiej, sygn. K III-152

Źródła niedrukowane

- Gasińska Dorota: „Zur Geschichte der Krankenpflege mit Bezug auf kriegerische Ereignisse in der österreichisch-ungarischen Monarchie im Zeitraum von 1850 bis 1918”. Wien 2013 (Diplomarbeit, Universität Wien)

Źródła drukowane

- Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*. Warszawa 1934

⁹² Krótki opis jednostek austro-węgierskich działających w Turcji i terenów, gdzie one operowały, znajduje się w: Jung Peter, Pavlovic Darko: *The Austro-Hungarian forces in World War I (1) 1914–16*. Oxford 2003, pp. 43–44.

⁹³ Analogiczne kadry zostały wykorzystane w serii pocztówek dokumentujących zniszczenia Tarnowa podczas I wojny światowej wydane nakładem W. Spiro w Tarnowie, a wydrukowane w Wiedniu przez H. Pollaka. Por. Morgulec Jerzy: *Słownik nakładców i wydawców pocztówek na Ziemiach Polskich oraz poloników*. Cz. 11. Sa–St. Warszawa 2002, s. 28.

⁹⁴ Numery inw. MHK-Fs13946-IX-44, -70.

⁹⁵ Nr inw. MHK-Fs13946-IX-131.

- Molnár Ferenc: *Galicja 1914–1915. Zapiski korespondenta wojennego*. Przeł. Ákos Engelmayer. Warszawa 2011
- Ranglisten der k.k. Landwehr und der k.k. Gendarmerie 1918. Abgeschlossen mit Personalverordnungsblatt nr. 204–1917. Teilweise bis Personalverordnungsblatt nr. 50 von 1918 berichtet. Wien 1918
- Ranglisten des kaiserlichen und königlichen Heeres 1918. Abgeschlossen mit Personalverordnungsblatt nr. 40/18. Teilweise bis Personalverordnungsblatt nr. 77 berichtet. Wien 1918
- Schematismus für das k.u.k. Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine für 1914, Amtlichen Ausgabe. Wien Februar 1914
- Schematismus der k.k. Landwehr und für der k.k. Gendarmerie der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Ländern für 1914. Amtlichen Ausgabe. Wien Jänner 1914
- Seidels kleines Armeeschema. Dislokation und Einteilung des k.u.k. Heeres, der k.u.k. Kriegsmarine, der k.k. Landwehr und der königlich ungarischen Landwehr (Abgeschlossen mit 5. August 1914). Wien 1914
- Stefana Mikulskiego wielka księga adresowa dla królewskiego stołecznego miasta Wielkiego Krakowa. R. 9. Cieszyn 1914
- Opracowania**
- Biwald Brigitte: *Von Helden und Krüppeln. Das österreichisch-ungarische Militärwesen in Ersten Weltkrieg*. Bd 1–2. Wien 2002
- Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Bd. 5. *Die Bewaffnete Macht*. Hrsg. Adam Wandruszka. Wien 1987
- Dutkiewicz Marek: *Służba zdrowia Legionów Polskich w latach 1914–1917*. Piotrków Trybunalski 2009
- Jung Peter, Pavlović Darko: *The Austro-Hungarian forces in World War I (1) 1914–16*. Oxford 2003
- Konopka Adrian: *Bezpieczeństwo sanitarne wojsk. Polskie formacje wojskowe w Rosji (1914–1917)*. Białystok 2011
- Morgulec Jerzy: *Słownik nakładców i wydawców pocztówek na Ziemiach Polskich oraz poloników*. Cz. 11. Sa–St. Warszawa 2002
- Płomieńczyk Adam: *Armja austro-węgierska*. Warszawa 1916
- Polski słownik biograficzny*:
Bernatek Laetus. Hasło oprac. Leon Wachholz. T. 1. Kraków–Wrocław 1935, s. 462
Dziewoński Karol. Hasło oprac. Jan Moszew. T. 6. Kraków 1948, s. 173–174
- Ruszała Kamil: *Choroby duszy i ciała w armii austro-węgierskiej. Przyczynek do badań nad służbami medycznymi podczas I wojny światowej*. W: *Doświadczenia żołnierskie Wielkiej Wojny. Studia i szkice z dziejów frontu wschodniego I wojny światowej*, Red. Michał Baczkowski, Kamil Ruszała. Kraków 2016, s. 267–290
- Rydel Jan: *W służbie cesarza i króla. Generałowie i admirałowie narodowości polskiej w siłach zbrojnych Austro-Węgier w latach 1868–1918*. Kraków 2001
- Prasa**
- „Gazeta Lekarska” 1920, nr 25–26
„Głos Narodu” 1915, nr 359 (wyd. poranne), z 19 lipca
„Neue Freie Presse” 1914, Nr. 17964
„Nowości Ilustrowane” 1915, nr 46
„Salzburger Volksblatt” 1914, Nr. 196